

роткого житія Володимира. При тім Шахматов, який востанне займавсь аналізом сеї пам'ятки¹, цілком справедливо вказав, що навіть в самих похвалах Володимиру і Ользі є повторення, які вказують на сполучення докупи двох редакцій, досить подібних між собою. Третя частина, житіє Володимира, стрічається в збірниках як окрема стаття, і тому висловлений був здогад, що вона існувала з початку як самостійний твір і тільки потім була злучена з «Пам'ятею і похвалою»². Правда, що збірники се пізніші, XVI в., але й «Пам'ять і похвала» досі не звісна в старших копіях як XV в. Самостійний текст житія, в кожному разі, стисліший і менше розпущений додатками «от писанія», ніж текст «Пам'яті».

Се житіє звертало на себе увагу дослідників своїм реєстром подій з життя Володимира і їх хронологією, відмінною від літопису; одні вважали його через се твором самостійним і певнішим від літопису, інші здогадувались, що воно опирається на одній з старших редакцій «Повісті временних літ».

Стільки неясностей зв'язано з «Пам'ятею і похвалою», яка для одних являється чи не першим агіографічним твором старої Русі, дуже, незвичайно важним, а для інших — пізнішою компіляцією без усякого значення.

Я наведу се житіє в його коротшій і стислішій формі:

«Блаженний князь Володимир, внук Ольжин, охрестившись сам, дітей своїх і всю землю Руську охрестив від кінця і до кінця, храми ідольські і требища всюди розкопав і порубав, ідоли знищив і всю землю Руську і городі церквами чесними й іконами прикрасив, і пам'ять святих по церквах творив співом і молитвами, і празнував світло празники господські, і три трапези ставив в дому своїм: першу митрополитові з єпископами і чорноризцями і з попами, другу — нишим і убогим, третю собі і боярам і всім мужам.

Не дивуйтесь, возлюблені, що чуд не творить по смерті, бо святи праведні не творили чудес, а таки святі. Сказав про се десь св. Іоанн Златоустий: з чого пізнати святого чоловіка: чи з чуд, чи з діл? і рече: з діл пізнати, а не з чуд, бо й волхви багато чуд сотворили бісівською маною, і були святі апостоли і були лжеапостоли, були святі пророки й були лжепророки, слуги діявольські, і не дивуватись: сам сатана приймає образ ангела світлого. Але з діл пізнати, як апостол сказав: плід духовний се любов, терпеливість, благовірство, добрість, тихість, здержливість — таким не треба й закону.

Над усе ж творив милостиню князь Володимир. Котрі немічні й старі не могли дійти княжого двору і взяти потрібне, послав їм до

¹ Разысканія о древнѣйшихъ лѣтописныхъ сводахъ, гл. 2.

² Висловив сей здогад Соболевський в своїй збірці «Памятники древнерусской литературы, посвященные Владимиру св.» (Чтенія київські, II); він опублікував житіє з одної з таких копій, назвавши його «Древним житієм св. Владимира», назва ся потім була прийнята і Шахматовим, який прийняв сей здогад.

дому і все потрібне їм давав, не тільки в Києві, але й по всій землі Руській, і по городах і по селах, скрізь милостиню творив, голих одягаючи, голодних годуючи, жадних напоюючи, перехожих упокоюючи ласкаво, церковний чин люблячи і шануючи, як батько синів ущедрюючи і честь їм велику віддаючи, наділюючи всім потрібним доволі, нищих, сиріт, вдовиць, сліпих і хромих і хорих — всіх милуючи, одягаючи, годуючи й поячи.

І так пробуваючи в добрих ділах, Володимир мав серце просвіщене благодаттю Божою і святого Духа, і правниця Господня помагала йому. Перемагав він усіх своїх ворогів, і всі його боялись. Куди йшов, одолював. Радимичів побідив і дань з них узяв. Вятчів побідив і дань з них узяв. Ятвягів узяв і сребрених болгарів, і на хозарів пішов і переміг, і дань з них узяв. Задумав і на грецький город Корсунь, і так молився Володимир: «Господи Боже, владико всіх, прошу тебе, дай мені сей город, щоб ним заволодіти і привести християнських людей і попів на свою землю, аби навчили людей закону християнського. І послухав Бог його молитви, здобув він город Корсунь і взяв сосуди церковні й ікони й мощі священномученика Климента й інших святих. В той час в Царгороді були два царі, Константин і Василь, і Володимир послав до них, просячи у них сестри, ожентись, щоб більше направитись на християнський закон. І дали йому сестру свою, і багато дарів прислали йому і мощі святих дали йому.

По святім же хрещенню прожив Володимир літ 28. На другий рік по охрещенню ходив к Порогам. На третій рік узяв Корсунь. На четвертий рік церкву кам'яну св. Богородиці почав. На п'ятий рік Переяслав заснував (заложив). В дев'ятім році блаженний христоролюбивий князь Володимир дав церкві св. Богородиці десятину від майна свого.

Про се сказав сам Господь: де ваш скарб, там буде і ваше серце. Блаженний князь Володимир мав скарб свій на небі, зібравши милостинєю і добрими своїми ділами, там і серце його було, в царстві небеснім. І Бог йому поміг, і сів він на місці батька свого Святослава і діда свого Ігоря. А Святослава князя печеніги убили; а Ярополк як сидів в Києві на місці свого батька Святослава, і Олег ішов з військом, у Вручого города міст заломився з воями і задавили Олега в рові, а Ярополка вбили Володимирові люде, і сів в Києві князь Володимир в восьмим році по смерті свого батька Святослава місяця юля 15 року 6486. Охрестився ж князь Володимир в десятім році по тім, як убито його брата Ярополка. Каявся і плакався блаженний князь Володимир всього того, що зробив у поганстві, не знаючи Бога; пізнавши ж істинного Бога, творця неба і землі, покаявся у всім, відкинувся від диявола і бісів і всеї служби його і послужив Богові добрими ділами своїми і милостинею. І заснув з миром місяця юля 15 року 6523»¹.

«Сказаніє про Бориса і Гліба в тім вигляді, в яким читається тепер, також викликає великі сумніви. Воно робить вигляд доволі ділового, реалістичного оповідання, яке, одначе, раз у раз перебивається побожними вставками і

¹ Шахматов здогадувався, що в першотворі ся частина: «По святім хрещенню прожив Володимир літ 28» й далі — стояла після дати його охрещення: «в десятім році по тім, як убито його брата Ярополка», так що хронологічний огляд творив одну цілість і був потім перебитий різними вставками і переносинами. Се вставні можливо, але я взагалі не беруся реставрувати тексту життя при нинішнім стані його видань. Велике число копій вистудював був молодий київський філолог Бугославський, і приготував видання тексту, але воно згинуло, як я чув, в одній київській друкарні під час революції.

дигресіями «от писанія». Оповідання старого літопису в сій часті буквально подібне до «сказанія», має сих побожних міркувань менше і реальний зміст густіший, хоч теж уже розпущений побожними додатками. Починаючи від Срезневського, що звернув увагу на сю подібність, дослідники вважали літописне оповідання покороченням «сказанія»; Шахматов, навпаки, вважає «сказаніє» витягом з одної з старших редакцій літопису. Може бути ще інше: в основі нинішнього «сказанія» і літописного оповідання лежить первісна повість, котрої автора ми не знаємо, так само як і нинішнього «сказанія», зовсім гіпотетично, як сказано вже, названого твором Якова мніха. В різних часах така первісна повість могла б підпасти різним розширенням і перерібкам, що начинили її отсими побожними додатками: вони часто контрастують з доволі живою і безпосередньою манерою основного малюнка, що проривається між ними; але, мабуть, і в протографі ся манера не витримувалась і збивалась на іконописні мученичі шаблони, доволі сильно перебільшені.

За цілком реалістичним оповіданням про смерть Володири, може бути, доповненим запозиченнями з літопису, ми читаємо про тугу Бориса і його плач з приводу смерті батька:

«Горе мені, світе очей моїх, сязево і зоре лица мого, возрасте юности моєї, науко нерозуму мого, горе мені, отче і господине мій!... Як се зайшов світ мій, не будши мені там, аби принаймні сам я чесне твое тіло спрятав і гробові віддав своїми руками,— а то не поніс я красоти і мужества тіла твого, не сподобився цілувати твоєї сивини» і т. д.

Але тут же Борис уже здогадується, що брат його Святополк, якого він готов би був вважати своїм батьком, замишляє його смерть,— і що ж? він вперед готов покійрно прийняти сю смерть і стати мучеником, він іде до нього, щоб віддатись в його руки, і роздумує про марність світу сього:

«Що здобули раніше брати мого отця або мій отець? де їх життя і слава світу сього, і пурпури, і шовки, сребро і золото, вина, мед і дорогі potravи, бистрі коні великі і красні доми, великі багатства, дари й дарунки несчислимі і пишання своїми боярами? Все се їм так, як би й ніколи не було у них, і нема їм з того ніякої помочі — ні від багатств, ні від множества рабів, ні від слави світу сього!»

Се не зле, се навіть звучить як відгомін якоїсь поезії, навіть ритм її в сім чується¹, але до сього зараз же при-

¹ Напр.: Къде бо ихъ житія і слава мира сего —
и багряницы и брячины,
сребро и золото,

стебно цитати з Соломона, смуток людей, котрі також вперед оплакують погибіль Бориса, і його зовсім неймовірно, надумані міркування, котрими він потішає себе, що, згинувши з руки брата, буде мучеником божим!

По сім знов повпні реальне оповідання — до буквальностей подібне до літописного, одначе теж пересипане біблійними вставками, і так далі...

Продовженням сказанія в рукописах служать записки про чуда Бориса і Гліба, записувані різними часами, протягом другої половини XI в. і перших десятиліть XII в.

Наведу для прикладу одну з таких записок:

«В городі Дорогобужі якась жінка, бувши невілницею, працювала на горі (во вежі), за наказом госпожі своєї, в день святого Миколи. І раптом з'явилися перед нею святі страсотерпці, збороняючи і кажучи: «По що працюєш в день отця нашого Миколи? зробимо тобі кару». І сказавши се, розкидали будинок, а жінку зробили як мертву. І лежала місяць, не можучи нічого зовсім, і як встала, була немічна, була її рука суха; так вона зіставалась, не можучи працювати, ні служити госпожі. Госпожа, бачучи її таку, прогнала її від себе, а хлопця її, що родився на свободі, повернула собі в неволю. Судці не дозволили такого і постановили, що госпожа її тратить ціну [заплачені гроші], а тих [рабину з сином] наділили свободою, бо та, по неволі працювавши, була покарана. І минуло три роки — почувла ся сухорука жінка про чоловіка з скороченими руками й ногами, як він прийняв прощення в церкві св. мучеників Романа і Давида [Бориса і Гліба]. І ставши, пішла до Вишгороду. Прийшла в суботу, був се канун Успенія св. Богородиці, і оповілася Лазареві, що був старшиною кліриків церкви» і т. д.

Автори записок не йдуть далі маленьких переходових чи кінцевих фраз в книжнім стилі, а переважно стисло і протоколярно оповідають саму річ.

Літописна повість про Печерський монастир. Літописна повість про початок Печерського монастиря (під р. 1051) і його перших подвижників (під р. 1074) анонімна. Печерська традиція, вважаючи літопис ділом Нестора, і сю повість рахувала до його творів. Деякі новіші дослідники, як, напр.,

вина и медове,
брашъна чъстная
и быстри кони,
и домове красънии и велици,
и имѣния многа,
и дани и чъсти бещисльни
и гърдѣния яже о болярѣхъ своихъ.

З другої сторони, одначе, Владимиров вказував на подібності в міркуваннях Ефрема Сирина: «Яку користь дали нам кінці світу? Де батько, що породив нас? Де мати, що привела нас на світ? Де брати? де діти? де приятелі, де багатства, де маетки, де людська слава, де пирі?»

видавець «Патерика» Абрамович, проф. Владимиров й ін., пробували обстояти сю традицію, але се діло треба признати безнадійним. Цілий ряд суперечностей між літописною повістю і безсумнівними Несторовими творами на ту ж тему — життєм Нестора, і особливо його заява, що він прийшов до Печерського монастиря після смерті Феодосія (тим часом як автор літописної повісті каже про себе виразно, як про Феодосієвого постриженця), — не лишають місця сумнівам, що маємо тут писання двох різних людей.

Новішими часами знайшов багато прихильників інший здогад Шахматова, що автором сеї повісті був сучасник Феодосія, Никон печерський. Під пером Шахматова і тих, що пішли його слідами, Никон раптом виріс на великого письменника, хоч про літературні заняття його наші джерела не згадали ниже єдиним словом (Нестор, що так багато і з таким поважанням говорить про «великого Никона», знає, що він переплітав книги, що він поучував «от книг», але нічого не каже, щоб він щось писав чи лишив по собі якісь літературні твори).

В порівнянні з життєм Володимира і сказанієм про Бориса і Гліба в їх нинішніх редакціях, ся літописна повість про печерських подвижників заховала більш безпосередності і реалістичної простоти малюнка, не розпущеного книжними цитатами і побожними міркуваннями. Ся щирість тону автора, який не спиняється і перед подробицями людської слабості того чи іншого подвижника, опановує читача і тому як похвальне слово монастиреві повість осягає свою мету дуже добре. Основна теза автора про високу святість і духове першенство Печерського монастиря: «мнози бо манастири отъ царь и отъ боярь и отъ богатства поставлени, но не суть тацци, кации же суть поставлени слезами, пощениемъ и молитвою и бдѣниемъ» — виступає дуже яскраво і виразисто. Таке походження відбилось не тільки на високім аскетичнім рівні сього монастиря, але також і його незалежнім становищі, свобіднішим, більш автономнім, чи, як висловлюються новіші дослідники, демократичнім устрою сеї монашої громади, тим часом як інші монастирі, фундовані князями та боярами, зіставалися в повній економічній і духовій залежності від своїх фундаторів («ктиторів»), але сього автор не зазначив так виразно. Все ж таки образи його першої «братії», яка сотворила монастиреві сю високу моральну репутацію і виборола громадську незалежність, роблять враження доволі живе і сильне, не вважаючи на свою фантастичну, демонологічну закрутку. На взірць наведу найширшу з сих історій — про Ісакія Затворника:

«Був інший чорноризець іменем Ісакій. Сей же бувши в мирі, в житті мирським, бувши багатим, бо був купець, родом торопчанин, — надавав стати монахам і, роздавши майно своє на бідних і на монастирі, пішов до великого Антонія, до печери, і просив його, аби зробив його чорноризцем. І прийняв його Антоній, вложив на нього одягу чернечу і дав йому ім'я Ісакій, а мирське його ім'я було Чернь. Сей же Ісакій почав життя твердо: одягся в волосінницю, казав собі купити цапа і обдерти того цапа, як мішок, і взяв то на волосінницю, так що сирова шкіра засохла на нім. І затворився в печері, в одній улиці, в малій клітці, яких 4 лікті, і тут молив Бога безнастанно день і ніч, зі слізьми. Було його їжі сама проскура, і то через день, і воду пив мірою. Приносив йому великий Антоній і подавав віконцем таким, що тільки вмстити руку, — так приймав страву. І так пробув сім літ: на світ не виходив, на ребрах не лежав, тільки сидючи трохи приймав сну.

І одного разу, як звичайно, коли настав вечір, почав поклони, співаючи псалми, аж до півночі. і як струдився, сидів на своїм сидженню. І як так от сидів він своїм звичаєм, загасивши свічку, відразу світ засяв у печері, як сонце, так що зір забивав чоловікові. І підійшли до нього два молодики прегарні — лица у них блищали, як сонце, і вони сказали до нього: «Ісакіє, ми ангели, а от іде до тебе і Христос з ангелами». І вставши, Ісакій побачив юрбу, лица у них ясніші від сонця, і посеред них один — проміння від його лица сяло над усіх. І сказали йому: «Ісакіє, от тобі Христос, виходь і поклонись йому». Він не зрозумів бісівської роботи, не спам'ятав перекреститись. Виступивши, поклонивсь, ніби Христові, їх бісівській роботі. Біси ж кликнули, кажучи: «Наш ти тепер, Ісакіє!» І завели його до келійки, і посадили, і почали сідати коло нього. І була повна келія й улиця печерська. І сказав один з бісів, ніби то Христос: «Візьміть сопілки, і бубни, і гуслі, і утніть — нехай нам Ісакій потанцює!» І втяли в сопілки, в гуслі і бубни і почали ним гратись. І притомили його так, що ледве живого лишили, і пішли, поглузувавши з нього.

На другий день, як засвітало і прийшов час їсти, прийшов Антоній до віконця, як звичайно, і сказав: «Благослови, отче Ісакіє!» І не було голосу, ні послуху. І сказав Антоній: «Се тому, що він преставивсь». І послав до монастиря по Феодосія і по братаю. І відкопали, де був загорожений вхід, і прийшли і взяли його, вважаючи за мертвого і, винісши, поклали перед печерою. І побачили, що він живий, і сказав ігумен Феодосій: «Се він має від бісівської роботи». І положили його на ліжку, і usługовав коло нього Антоній.

А в той час приключилося, що Ізяслав прийшов від Ляхів і почав гніватись на Антонія за Всеслава, і Святослава, приславши, вночі забрав Антонія до Чернігова. Прийшовши до Чернігова, Антоній улюбив Болдину гору, викопав печеру і там оселився, єсть монастир святої Богородиці на Болдиних горах і тепер. Феодосій же, довідавшись, що Антоній пішов до Чернігова, пішов з братією і взяв Ісакія, і приніс до себе до келії й служив коло нього. Він був розслаблений тілом і умом, так що не міг обернутись на другий бік, ні стати, ні сидіти, а лежав на одному боці і часто поливав під себе, і черва кинулась йому під бедра з мочення. Феодосій сам своїми руками обмивав і опрятував його, два роки робив се коло нього. Чудно се було і дивно: два роки той лежав, ні хліба не з'їв, ні води, ні якоїсь страви, ні овочу, ні язиком промовив: німий і глухий лежав два роки. Феодосій молив за нього Бога, творив молитву над ним день і ніч, аж на третій рік він проговорив, став чути, і на ноги почав уставати, як дитина, і почав ходити. І не вважав ходити до церкви, примусом його тягнули до церкви, і так помалу привчили. Потім навчивсь і до трапезниці ходити, сажали його окремо від братії і клали перед ним хліб, але він не брав

Його, поки не вложуть йому до рук. То Феодосій сказав: «Положіть хліб перед ним і не вкладайте йому до рук, нехай сам їсть». І з тиждень не дбав про те, щоб їсти, але помалу, розглянувшись, став коштувати, і так навчився їсти. І так от визволив його Феодосій від дявольських хитрощів і мани.

Ісакій же знов набрав відваги і суворого відречення. Феодосій уже преставивсь, і на його місці був тоді Стефан. Ісакій рече: «Прельстив ти мене, дияволе, як я сидів на одним місці,— отже я не затворюсь в печері, але переможу тебе, ходячи по монастирі». І одягся у волосінницю, а на волосінницю — з рядна свиту і почав робити з себе дурного. Став помогати пекарям і варити на братію. І на утреньку ходив першим од усіх і стояв кріпко і нерухомо. Як наставала зима і люті морози, він стояв у постолах і у протоптаних черевиках, так що ноги його примерзали до каміння, а він не рухав ногами, аж поки не одспівали заутреньку. А по заутрені йшов до пекарні, приладжував огонь і воду і дрова, і аж потім приходили пекарі. Один пекар теж був на ім'я Ісакій і, глузуючи, сказав Ісакієві: «Он сидить чорний ворон, іди злови його». Той же поклонивсь йому до землі, пішов, ухопив ворона і приніс йому перед усіма пекарями. І ті настрашилися і оповіли ігуменові і братії.

І почала братія його шанувати, він же, не хочачи людської слави, почав удавати дурного і почав робити прикраси чи то ігуменові, чи то братії, чи то мирським людям. Деякі давали йому дарунки, і він почав ходити по людях, теж удаючи дурного. Оселився у печері, в котрій був перше, бо Антоній уже преставивсь. Зібрав собі хлопців і убрав їх в чернецьку одіж, за се був битий й ігуменом Никоном, і батьками тих хлопців, але він все то терпів, приймав і бійку, і наготу, і холод, вдень і вніч.

Одної ночі запалив він огонь в печерній «істопці» [поміщенні з піччю], і як розгорілася піч, а була дуже дірява, то полумінь почав палати тими дірами. Він не мав чим заложити і босими ногами став на огонь, аж доки не вигоріла піч, і потім зліз. І багато іншого оповідали про нього, дечого й ми самі були самовидці. І таку взяв побіду над бісовськими силами, що їх страшення і ману мав ні за що, як мух. Говорив їм: «Хоч ви мене перше й здурили, тому що я не знав ваших хитрощів і лукавства, але тепер маю Господа Ісуса Христа, Бога нашого і молитву отця мого Феодосія, надіюсь на Христа і вас переможу». Багато разів робили йому біси пакості і казали: «Ти наш, поклонивсь нашому старійшині й нам». А він говорив їм: «Ваш старійшина антихрист, а ви біси» — і хрестивсь, і так вони шезали.

Іноді знов вночі приходили до нього і страшили його манюю, що се багато людей, з мотиками, з рискалями, і говорили: «Розкопаймо печеру сю і сього загребім тут!» Він же казав їм: «Якби ви були люде, ходили би сьте вдень, а ви п'їтьма і в п'їтьмі ходите». І знаменався чесним хрестом. І вони шезали. Іншим разом страшили його в образі медведя, іншим разом — лютого звіра, або вола, або змії повзлі до нього, чи жаби, миші, всяка гадина. І не могли нічого з ним зробити і рекли йому: «Ісакіє, побідив ти нас!» Він же відрік: «Перше то ви мене побідили в образі Ісуса Христа і ангелів, бувши негідні того вигляду, а тепер являєтесь в образі звіриннім і худоб'ячим, зміями і гадами, як і самі ви погані і паскудні видом». І зараз пропали біси, і по сім уже не було йому пакости від бісів. Так і сам він оповідав: «Три роки була мені ся війна».

І після сього ще кріпше почав жити і стримуватись, постити і не спати, так живучи й скінчив він житіє своє. Розболовся в печері і занесли його хорго до монастиря, і до восьмого дня скінчився він в Господі. Ігумен же Іван і братія, опрятавши тіло його, поховали його».

Нестор. В порівнянні з сими творами агіографічні писання Нестора являються дальшим і дуже інтересним ступнем в тім напрямі, який я вище назвав іконописним. Особливо різко визначається такою тенденцією його перший твір: «Чтение о житии и погублении блаженную стратотерпцю Бориса и Глѣба», написаний, як можна міркувати з деяких обставин, десь в перших 1080-х роках.

Чи знав Нестор «сказанія про Бориса і Гліба» або його джерело, пишучи своє «чтение», чи ні, се зістається неясним. Залежність від спільного джерела подекуди відчувається виразно, але з огляду на всі непевності, зв'язані з «сказанієм», се можна толкувати різно. Та літературна фізіономія сих творів в усякім разі дуже відмінна. Ідучи за візантійськими агіографічними взірцями, поставивши, очевидно, своїм завданням дати справжнє «чтение» в сім стилі на українську тему, Нестор дає твір нового типу. Постаті його героїв від початку до кінця настільки «постилізовані», що в них не лишилось нічого «туземного», реального, що давало б відчувати в них живих русинів початку століття, а не яких-небудь римських патриціїв часів Діоклетіана чи Деція. Святістю перейняті їх всі рухи і пози від самого дитинства, старанно витравлене з них все живе і реальне і підтягнуто під конвенціональні, типові ситуації і акти візантійських житій.

Про їх батька Володимира, таку архіпопулярну фігуру, автор говорить як про щось далеке і чуже: «Бысть князь въ тыи годы, володѣй всею землею Русскою, именемъ Владимиръ, бѣ же муж правдивъ и милостивъ къ нищимъ и къ сиротамъ и ко вдовицамъ, ели нъ же вѣроу!» Всякі місцеві ймення, як щось занадто реальне й конкретне, умисно оминаються, навіть там, де автор їх мав перед собою; натомість являються такі фрази, як «на единомъ мѣстѣ», «старѣйшина града того», «единъ отъ предстоящихъ». От прошу, напр., порівняти оповідання про те ж чудо, яке я навів вище, в отсім переповідженні Нестора:

«Одного дня, як я пішов до міста в якійсь справі і сів собі на однім місці, прийшла і сіла коло мене якась жінка, котрої я доти не знав. Сказала, що прийшла з іншого міста, наче подвигнена Богом. Оповіді мені про святого отця Миколу і блаженних стратотерпців Бориса і Гліба, се я тепер оповім вам, ви ж слухайте з усякою пильністю і не зражайтесь моєю незручністю. Був, каже, день празничний св. Миколая, і всі йшли до церкви його, а вона взялась до своєї роботи і стала її робити. Інші жінки, побачивши її роботу, почали її кликати до церкви і сварити, кажучи: «Що робиш, працюючи в день св. Миколи, а до церкви не йдучи?» Вона же не послухала і зіставалася в своїй хаті (храмъ), працюючи. І от несподівано заїхали на двір її три мужі в білих одежах. Вона, виглянувши з дверей, бачила їх. Один був старий,

а два молоді, по обі сторони його, вони сказали їй: «Жінко, як сміла ти образити отця нашого Миколу, в день його працюючи, в церкв не йдучи?» Вона ж відповіла їм, кажучи: «Я жінка, вдова убога, годиться мені працювати, а не треба до церкви ходити». Тоді старий сказав молодим: «Що говорите з нею? розкидайте її хату?» Ті приступили й розкидали хату до підлоги. А старий приступив, взяв її за праву руку і викинув із хати геть. І була як мертва і т. д.

Як твір літературний, житіє скомпоновано зручно і послідовно витримано в вибранім автором стилі. Він починає від сотворення світа, даючи загальний перегляд божого «домостроїтельства» людського спасення, і як останній акт його описує християнізацію Русі. Образи його синів, Бориса і Гліба, ілюструють високий християнський рівень охрещеної Русі. На жаль, відносини сього твору до візантійських взірців досі ближче не аналізовані, і не знати, чи не використав тут Нестор для загальної своєї концепції якогось візантійського твору, і наскільки він взагалі був самостійним в користуванні своїх взірців.

Для другого твору Нестора — «Житіє Феодосія игумена печерського», написаного теж в 1080-х роках (за игуменства Никона, що вмер 1088 р.) — така робота пророблена Шахматовим і Абрамовичем¹. Вони вияснили, що ближчим літературним взірцем Несторові послужило житіє Сави Освященного, організатора палестинського чернецтва, написане Кирилом Скитопольським. Крім того, він багато користувався житієм Евтимія Великого, того ж автора, житієм Антонія Вел., пера Атанасія Александрійського, й іншим агіографічним матеріалом. На житія Сави і Антонія він сам посилається. Порівняння показує, що Нестор знаходив тут не тільки загальні мотиви, загальну агіографічну манеру, але йшов не раз і в подробицях, до буквальних висловів, за сими взірцями. Напр., популярне оповідання про те, як Феодосій прийшов до Антонія печерського дуже близько, навіть в поодиноких висловах, нагадує історію св. Сави. У Нестора читаємо, що Феодосій, прийшовши до Києва,

«обходив усі монастирі, хочаби бути монахом, і просив, щоб його прийняли. Але ті, бачучи простоту отрока, одягненого в бідну одіж, не зволіли його прийняти. Так Бог хотів, бо вівся він [Феодосій] на місце, на яке від молодості був Богом покликаний. Тоді, почувши про блаженного Антонія, що живе в печері, окрилатів умом і кинувсь до печери. І прийшовши до преподобного Антонія і побачивши його, упав і поклонився йому, з слізьми просячи, щоб у нього йому бути. Великий же Антоній наказував йому тими словами. «Дитино, чи бачиш сю печеру — місце сумне і тісніше від інших місць, а ти молодий і, як думаю, не

¹ Шахматовъ, Нѣсколько словъ о Несторовомъ Житіи св. Феодосія (Извѣстія отд. р. яз., 1896); Абрамовичъ, Исслѣдованіе о Кіево-Печерскомъ Патерикѣ, ib. 1902.

стерпиш суму сього місяця?» Се ж говорив не тільки випробовуючи його, але й прозираючи прозорливими очима, що се той самий, що має збудувати місце се і славний монастир сотворити на зібрання множества ченців. Боговдохновений же Феодосій з розчуленням відповів йому «Знай, чесний отче, що пророзумник усього Бог привів мене до святості твоєї, велючи спасти мене; тому, що мені скажеш зробити, я зроблю». Тоді сказав йому блаженний Антоній: «Благословен Бог, що укріпив тебе, дитино, на сю охоту, і на се місце,— будь у нім!» Феодосій ще раз упав і поклонивсь йому, і старець поблагословив його і велів великому Никонові, яко пророзумник усього Бог, велючи мені спастись⁴, привів мене до рук твоїх, тому, що мені скажеш зробити, зроблю⁵. А то не без [божого] умислу робив великий Евфимій, але, прозираючи прозорливими очима, що сей буде архимандрит усім палестинським пустинникам, і не тільки се, але й велику та славну лавру, більшу від усіх палестинських лавр має зібрати».

В житії св. Сави:

«Чуючи від усіх про блаж. Евфимія, що подвизавсь тоді в східній пустині св. Города ...окрилатівши умом¹, забажав бачити св. отця... і, прийшовши на вказане місце... побачив великого отця Евфимія, як ішов до церкви, і просив з сльзми, щоб у нього йому бути². Великий же Евфимій наказував йому тими словами³: «Дитино, не думаю, щоб годивсь ти! молодий ти ще, щоб жити в лаврі». Блаженний же Сава відповів: «Знай, чесний отче, що пророзумник усього Бог, велючи мені спастись⁴, привів мене до рук твоїх, тому, що мені скажеш зробити, зроблю⁵. А то не без [божого] умислу робив великий Евфимій, але, прозираючи прозорливими очима, що сей буде архимандрит усім палестинським пустинникам, і не тільки се, але й велику та славну лавру, більшу від усіх палестинських лавр має зібрати».

Як бачимо, свої літературні засоби Нестор використував настільки зручно, що вони зливаються досить органічно з його власною творчістю і не контрастують з нею. А про організатора свого улюбленого монастиря і нового українського аскетизму він мав сказати все-таки настільки багато, що запозичені з візантійського взірця схеми і манери покрились густою верствою реального, зачерпненого з живого життя матеріалу. Постать Феодосія була настільки близька, подробиці його життя настільки звісні і так багато говорили почуттю й уяві Нестора та його товаришів, і здавались настільки цінні з становища провідної гадки: звеличання аскетичного життя, заведеного Феодосієм на взірць візантійської устави Федора Студійського, що сим разом Нестор не піддався спокусі вистилізувати сю постать

¹ Старинний переклад житія св. Сави: «и окрилатѣвъ умомъ». Нестор: «и окралатѣвъ же умомъ».

² Сава: «Моляся ся съ слъзами, дабы у него былъ». Нестор: «съ слъзами моля ся ему, дабы у него былъ».

³ Сава: «великийъ Суфимий казаше ѣ глаголя: чадо!» Нестор: «великийъ же Антоній казаше ѣ глаголя: чадо!»

⁴ Сава: «Вѣжь, честный отче, яко проразумникъ всяческихъ Богъ, спасти ся ми веля». Нестор: «Вѣжь, честный отче, яко проразумникъ всяческихъ Богъ... спасти мя веля».

⁵ Сава: «тѣмъже елико ми велиши творити сътворю». Нестор: «тѣмъже елико ми велиши сътворити сътворю».